סוריה ובטחון ישראל

עורכים:

אבנר יניב
משה מעוז
אבי קובר

עורך משנה:

אדיר אולשנצקי

הוצאת "מערכות"
צבא הגנה לישראל
משרד הביטחון - ההוצאה לאור

העלווים והאסלאם השיעי

מרטין קרמר

העלווים היושבים בקצה הרי סוריה טוענים לתואר השלוחה המרוחקת ביותר של השיעה. העלווים מונים כמיליון נפש — כ-12% מאוכלוסיית סוריה — והם מרוכזים בצפון־מערב המדינה, סביב לאד'קיה וטרטוס. עם מיעוט זה נמנים מנהיגי סוריה בשני העשורים האחרונים — חאפז אסד, נשיא סוריה ושליטה מאז 1970, וראשי הצבא וכוחות הביטחון. מי שהיו בעבר פלחים עניים "כיתתו" אתיהם לחרבות, היו לקציני צבא, והשתמשו, לבסוף, בכלי המלחמה על־מנת להכפיף את המדינה למרותם. אף אם קשה להגדיר את מידת האחווה ואת היקף ההזדהות העדתית העלווית, הרי קרבת־דם ואידיאולוגיה משותפת יכולות לשמש מפתח להבנת הרכב האליטה השלטת בסוריה. יהיו הגורמים אשר יהיו, עובדת הימצאותו של רסן השלטון בידי העלווים נותרת בעינה.[1]

עליונות העלווים זרעה טינה עמוקה בלב רבים מן המוסלמים הסונים, המהווים 70% מאוכלוסיית סוריה. הסונים, היושבים בערים בלִבה של סוריה, עמדו בחזית המאבק לעצמאות מדינית. הם זכו למעמד מועדף מטעם השלטון העות'מאני הסוני; הם פיתחו, יחד עם אינטלקטואלים נוצרים, את העקרונות המנחים של הלאומיות הערבית; הם נאבקו בצרפתים; והם נטלו את עמדות־המפתח במדינה עם תום המנדט הצרפתי. סוריה היתה נחלת־אבותיהם, ועלייתם של העלווים לשלטון נראתה על־ידי רבים מהם כגזל וכחמס. אמנם לאומנים ערבים סונים הציבו את האחדות הלאומית כקודמת לאמונה דתית, וקיבלו את העלווים כערבים־אחים, אולם נותרו סונים רבים, אשר זיהו את שאיפותיהם הלאומיות עם האסלאם. עצמאות, לדידם, פירושה שלטון הנתון בידי עדתם. אידיאולוגיית הערביוּת, אותה רקחו הסונים, לא ערבה לחִכם מעת שגילו כי טעמה טעם שלטון עלווי.[2]

האכזבה הסונית מצאה ביטוי בקביעת סדר קדימויות חדש, המבוסס על מונחים אסלאמיים. לדברי סונים רבים, אין לעיקרי האמונה של העלווים מקום בתחומי האסלאם. הימצאות תחת הנהגה מדינית עלווית פירושה כפיפות לשליטתם של כופרים. סונים אלה, משוכנעים בצדקתם, התקוממו בפברואר 1982, אך ההתקוממות כשלה. העלווים, לעומת זאת, רואים עצמם כמאמיני השיעה האימאמית, שמרכזה היום באיראן, והיא שולחת ענפים לכל רחבי האסלאם. הכרה עצמית זו היא מעניינת ובעייתית כאחת; תולדותיה מורכבות ומסובכות, ואין לדחותה על־הסף, אך גם אין לקבלה ללא ערעור. היא מעלה שאלות יסוד כגון: איזו היא הרשות הדתית המוסמכת בשיעה האימאמית של ימינו, ומה הם גבולותיה המוכרים של אמונה זו. הדברים סבוכים אף יותר בגלל יחסי הקִרבה בין סוריה לבין איראן

המהפכנית. המחלוקת הישנה בדבר מוצאם ומקורותיהם של העלווים נשכחה, והשאלה הקיימת היום היא: בסמכותו של מי, ובעיני מי, נמנים העלווים עם מאמיני השיעה האימאמית.

★

העלווים הם יורשיה של מסורת דתית ייחודית, שבה טמון זרע בעייתם בסוריה המודרנית. מזרחנים בני המאה ה־19 השיגו כתבים נבחרים של העלווים ופרסמו אותם. כתבים אלה משמשים עד היום מקור מידע עיקרי אודות התורה העלווית. התמונה, שהתקבלה ממסמכים אלה, מציגה אמונה אשר ברורה לעצמה יסודות שמקורם לוט בערפל. ודאי שכמה סממנים הם שיעיים, כמו הערצת עלי ו־12 האימאמים, אלא שההערצה לעלי הפכה להאלהה, בהציגה אותו כהתגלמות אלוהים בבשר החי. מוחמד היה נביאו הנראה לעין, וסלמאן אל־פארסי, בן־הלוויה של מוחמד — שליחו. יחדיו הם יצרו שילוש משמים, והאלהתו של עלי משמשת אבן־בוחן באמונה העלווית. גם ידעונות הראייה בכוכבים (astral gnosticism) וגלגול נשמות היוו חלק מתורת היקום העלווית. אמיתות־דת אלה היו סודם של השייח׳ים הדתיים (רג׳אל אל־דין), ואילו המוני העלווים הכירו רק את המאפיינים הגלויים של אמונתם. לעתים הגלוי — היעדרם של מסגדים באזורי המגורים של העלווים — מלמד על הנסתר: תפילה לא היתה בבחינת צו ״עשה״ דתי, מאחר שאמיתות־הדת היו נחלתם של השייח׳ים הדתיים ושל מי שהוכנסו על־ידיהם בסוד התורה. הסיכויים הגדולים ביותר להתבססות של דת כזו הם במקומות נידחים, ואכן באזורים כאלה מצאו העלווים מחסה, לאחר שהפוסקים הסונים הוקיעו אותם, כצפוי, והגדירו אותם ככופרים (כֻּפאר) וכעובדי־אלילים (מֻשריכוּן). פוסקי־ההלכה של השיעה האימאמית היו אך מעט פחות קיצוניים בחריצת־דין העלווים, בהדביקם לבני כת זו את הכינוי עֻ׳לאת — ״אלה המגזימים״ במעשה ההאלהה של עלי. העלווים, מצִדם, ראו בשיעה האימאמית אמונה ״לא מושלמת״ (מֻקַצִּרַה), כיוון שלא חדרה לעומק אלוהותו של עלי.[3]

מסוף המאה ה־19 נמצאו העלווים בלחץ של דרישות גוברות למחוק חלקים מן המשנה המסורתית ולערוך תיקונים באמונתם. מניע ברור הֵנחה את העות׳מאנים להפעיל לחצים כאלה: התורה העלווית עוררה עניין מיוחד בקרב מיסיונרים ומזרחנים צרפתים, אשר חלקם השתכנעו בהיות העלווים נוצְרים אבודים. העות׳מאנים חששו מפני השלכות פוליטיות של מסקנות דתיות אלה — תביעה אפשרית מצד צרפת להרחבת שטח החסות הדתית שלה צפונה מלבנון אל עבר ההרים החולשים על טרטוס ולאד׳קיה. בה בעת, לא יכלו העלווים שלא לחוש בתחייה המוסלמית, שגרפה את סוריה במחצית השנייה של המאה ה־19. שני מקורות לחץ אלה חוללו יוזמת תיקונים בקרב קבוצה מצומצמת של שייח׳ים עלווים, אשר זכו לעידוד מן השלטונות העות׳מאניים. התוצאה באה לביטוי בבנייתם של מסגדים במימון ממשלתי — בתי־תפילה, אשר היו מעין קמיע־מגן נגד עיניהם החומדות של הזרים. אך מאחר שמטרתם של העות׳מאנים היתה להטמיע את העלווים, נקבע במסגדים הראשונים נוסח התפילה של האסכולה החנפית — האסכולה השלטת באימפריה. השלטונות לא ראו צורך לעודד את השייח׳ים העלווים המתקנים להנחות את המאמינים בכיוון אחר.

השפעת התנועה המתקנת הזו היתה מוגבלת ביותר, ורוב השייח׳ים הדתיים לא נטלו בה חלק. התחלופה המתמדת של מושלים עות׳מאנים החלישה את הלחץ על העלווים. היות שניתן היה לסחוט מעט מאוד מיסים מקהילתם, לא מצא השלטון טעם כלכלי בהידוק הלחץ על העדה. בשנות הדמדומים של האימפריה העות׳מאנית המשיכו העלווים, מהותית, בדרך בה הלכו מאות שנים — נבדלים ולא מוטמעים, כאשר מִשְׁנתם הנסתרת נותרת בשלמותה. כף רגלם של עלווים בודדים בלבד דרכה אי־פעם על ספּוֹ של מסגד.[4]

עם נפילת האימפריה העות׳מאנית, עברה סוריה לידי הצרפתים. העלווים גילו, כי השליטים החדשים ששים להעניק להם חסות ולהגן עליהם. כללית, עודדה המדיניות הצרפתית את הבדלנות העלווית ואת הצבת העלווים כמשקל־נגד ללאומנים הסורים, אשר פעלו למען עצמאות סוריה ואחדותה. בין השנים 1922 ל־1936 אף זכו העלווים למדינה נפרדת משלהם, תחת מַנדט צרפתי. אולם גם במדינתם נותרו העלווים נחותים, חברתית וכלכלית, לעומת הסונים, ומבנה יחסים זה לא יכול היה לקרוס בכוח צו מנהלי גרידא. צריך היה לנתץ לפחות את התלות בתחום השפיטה, כדי שהעלווים יחושו שווים לסונים. השלטון הקודם, העות׳מאני, כפה את החוק הסוני החנפי בכל מקום שהשיגה ידו, והחוק נאכף באמצעות בתי־משפט סוניים. הנוהג העלווי היה תקף רק בנושאים פנים־עדתיים, בהם העות׳מאנים לא התערבו, אך לא היה לו מעמד חוקי. בניגוד לעות׳מאנים, שאפו הצרפתים להכיר בעלווים כקהילה נפרדת, הזכאית להישפט בפני בתי־משפט משלה. זו היתה משימה כמעט בלתי אפשרית, משום שהנוהג העלווי, הנשען על סמכות חברתית מסורתית, אינו מאפשר את מיצויו בשורת עקרונות וכללים הכתובים בספר חוקים.

הפתרון נמצא, ב־1922, בדרך של ״יבוא״ שופטים. הצרפתים הורו על הקמת בתי־דין דתיים נפרדים עבור העלווים, אשר יפסקוּ בהתאם לאסכולה המשפטית של השיעה האימאמית.[5] אסכולה זו לא היתה קרובה לנוהג העלווי יותר מאסכולות אחרות. יתרונו העיקרי של השינוי נבע מהוצאת העניינים העלוויים מסמכותם של שׁכניהם ואדוניהם הסונים והעברתם לבתי־משפט נפרדים. אולם, מאחר שלא נמצאו עלווים בעלי מומחיות בעקרונות־המשפט של השיעה האימאמית, נאלצו הצרפתים ״לייבא״ שופטים שיעים מלבנון לכהונה בבתי־המשפט החדשים.[6] לא נמצא ולוּ עלווי אחד, אשר למד במדרשותיה של העיר נג׳ף בעיראק את ההלכה של השיעה האימאמית, אולם נמצאו שייח׳ים עלווים אחדים, אשר הגו בספרי עקרונות־המשפט של השיעים, ולאחר פרק־זמן מונו אישים אלה, רשמית, לשופטים בבתי־הדין הדתיים של העלווים. נראה שבבתי־משפט אלה רווחו מושגים עמומים ומעורפלים בלבד בנוגע לתורת־המשפט השיעית, וגם הידוע שוּנה והותאם לנוהג העלווי.

חכמי־הדת העלווים שאלו מספרי ההלכה של השיעה האימאמית את אשר רצו לשאול. כתבים אלה סיפקו להם מאגר שימושי של תקדימים בתחום הצר של משפט אזרחי. אולם בתחום התיאולוגיה דבקו השייח׳ים העלווים בתורתם הם. הם לא גילו עניין בענפים אחרים של האסכולה האימאמית, ולא ניסו לבוא בדברים עם תיאולוגים וחכמי הלכה מזרם זה. מרגע ששופטים עלווים עלו על כס בתי־הדין הדתיים של עדתם, לא דרכה עוד רגלם של שופטים שיעים מלבנון באזורים אלה,

מה גם שהשיעים הלבנונים לא ידעו דבר על אמונותיהם של העלווים. ניתן ללמוד על כך מסיפור הביקור בלאד׳קיה, אותו ערך בשנות ה־30 כוהן־הדת הבכיר של העדה השיעית בלבנון, איש צור, שייח׳ עבד אל־חוסיין שרף אל־דין. הוא אמר למארחו, אחד מנכבדי הסונים של לאד׳קיה: ״באתי, קודם־כול, לביקור אצלך, אך גם כדי לברר מהי תורתם של העלווים, אשר בתוכם אתה יושב. שמעתי אומרים עליהם, שהם מגזימים.״[7] לפנינו מצב מוזר — איש־דת שיעי שואל מאמין סוני אודות אמונותיהם של העלווים. השייח׳ים העלווים סירבו לחשוף את מִשְׁנתם בפני השיעים כמו גם בפני הסונים. העלווים אמנם החליטו לקיים מערכת בתי־משפט על־פי עקרונות ההלכה האימאמית, אך סירבו לכפוף את אמונותיהם לחקירה ולבדיקה, שתיעשה בידי שיעים, או להכיר בסמכותם של אנשי הדת הבכירים של העולם השיעי, אשר ישבו באותם ימים בעיראק.

★

בדלנות פוליטית תאמה חשאיות דתית וזכתה לחסידים רבים בין חכמי הדת העלווים. אולם, ככל שנמשך המנדט הצרפתי כן גברה התסיסה הלאומנית הקוראת לסוריה עצמאית מאוחדת. התפתחות זו הרתיעה את הצרפתים מלהתמיד בתמיכתם בהתבדלות עלווית, וללא תמיכה צרפתית חד־משמעית לא נכונו להתבדלות סיכויי הצלחה. לאור זאת, החלו עלווים זהירים במגעים להשגת ערובות סוניות לקיום אוטונומיה עלווית, מלאה ככל האפשר, ולשוויון במדינה סורית מאוחדת. הסונים, מצִדם, שאפו למזג את חבל העלווים בסוריה מאוחדת, בלי לעורר התנגדות עלווית. האינטרסים הללו התלכדו ב־1936, שעה שסוריה קרבה לעצמאות. היו שסברו, כי לְשֵׁם שִׁימוּן תהליך המיזוג והבטחת הצלחתו, על רשות סונית להכיר בעלווים כמוסלמים אמיתיים, הכרה שתשרת את האינטרסים הפוליטיים של העלווים והסונים גם יחד. אבל כדי שההכרה תשיג את התוצאות המיוחלות, היתה הרשות הסונית צריכה לקבוע ולהצהיר, שהעלווים הם מוסלמים מאמינים ושומרי מצוות.

ההכרה נעשתה ביולי 1936, על בסיס של הדדיות. העלווים נקטו שני צעדים: תחילה פרסמה קבוצה של שייח׳י־דת עלווים גילוי־דעת, המאשר כי העלווים הם מוסלמים, וכי הם מאמינים בנוסחת האמונה האסלאמית ומקיימים את חמשת עמודי האסלאם (אַרְכַּאן). בשלב השני, הגישה ועידה עלווית, שהתכנסה בקרדחה ובג׳בלה, עצומה למשרד החוץ הצרפתי, ובה הודגש, כי על אף דבקותם של העלווים בעלי, הרי ״כפי שקתולי, אורתודוקסי ופרוטסטנטי הם בכל זאת נוצרים, כך עלווי וסוני הם מוסלמים״.[8] אותה שעה פרסם המופתי הסוני של ירושלים, חאג׳ אמין אל־חוסייני, חוות־דעת משפטית (פַתְוָא) בנוגע לעלווים, ובה הוא פסק שהם מוסלמים, וקרא לכל המוסלמים לפעול עִמם ברוח של אחווה אסלאמית לטובת כל הצדדים.[9]

המציאות מאחורי חילופי ההצהרות היתה מורכבת יותר. גילוי־הדעת והעצומה העלוויים לא התכחשו ולוּ לאחת מן האמונות הסודיות המיוחסות לעלווים. עצם קיומן לא יכול היה להיחשף. רווחה סברה, שהעלווים שמרו רבות מאמונותיהם בסוד, ולכן לא היה משקל של ממש להבהרה פומבית של תורתם. אולם הפתְוָא של

חאג׳ אמין אל־חוסייני עמדה במישור אחר, בהיותה הצהרה של אישיות סונית נכבדה, אשר אחזה בשני תארים — המופתי של פלשתינה ונשיא הקונגרס האסלאמי הכללי בירושלים. אך אליה וקוץ בה: מדוע הכירה בעלווים רשות סונית בירושלים ולא רשות שמושבה בדמשק? הרי בפלשתינה־א״י לא היו עלווים, והמופתי לא ערך חקירה עצמאית ברעיונותיהם ובטקסיהם. האם הוא הוּנע רק על־ידי שאיפה טהורה להשגת פיוס כל־אסלאמי? נראה שלא, מפני שלחאג׳ אמין היו קשרים הדוקים עם מנהיגי הגוש הלאומי הפאן־ערבי, אשר עמדו בראש המאבק למען סוריה מאוחדת. הלאומנים הפאן־ערבים בדמשק יזמו, מן הסתם, את המהלך, כאשר חאג׳ אמין משחק את תפקיד כוהן־הדת המוכן לסייע להם. זאת לאחר שרשויות הדת הסוניות בדמשק סירבו להכיר בעלווים כמוסלמים. לכן, כאשר הלאומנים הסורים ראו צורך דחוּף בהענקת הכרה סונית בעלווים, הם פנו אל גורם מרוחק מן הזירה הסורית.

השיעים נותרו מחוץ לתמונה, אם כי ייתכן שהיה ניסיון לשלֵב בנעשה את אחד מראשיהם, שייח׳ מוחמד אל־חוסיין אל כאשף אל־ע׳טה, איש נג׳ף. מטיף דתי זה חתר להסכמי־הבנה עם נוצרים, סונים ודרוזים, כל עוד הבנות כאלה שירתו את המטרה הנעלה של אחדוּת ערבית. אין ספק, שמניע זה הביאו להתכתבות עם שייח׳ סולימאן אל־אחמד מקרדחה. שייח׳ סולימאן היה אישיות רמת־מעלה בקרב העלווים: הוא היה מנהיגה הרוחני של האסכולה הקמרית, אליה השתייכו רוב העלווים, ונשא בתואר הרשמי ״משרת משפחת הנביא״ (״ח׳אדם אהל אל־בית״). הוא התקבל לאקדמיה הערבית בדמשק בזכות היותו משורר בעל שם.[10] שייח׳ סולימאן נשא באחריות של נגיד, שבידיו הופקדה כל חוכמת הנסתר של האמונה העלווית, והוא היה נחוש בדעתו לשמור על אוצר זה מעיני איש הדת הסקרן מנג׳ף. לפיכך, לא הניבו חילופי המכתבים ביניהם (שגם לא פורסמו) מחוות־הכרה כלשהי.[11]

★

הערים נג׳ף וקום, מרכזי ההגות של השיעה, לא הביעו פרשנות פומבית בנושא מעמדם של העלווים. לוּ ניתן לעלווים אישור גלוי מאחד ממנהיגיה הרוחניים של השיעה האימאמית, היה לכך משקל רב פי־כמה מגילויי־הדעת של העלווים, אשר הוצאו לתועלת עצמם, או מן הפסיקה השנויה במחלוקת של המופתי הירושלמי. אך כיצד יוכל אחד המאורות הגדולים בנג׳ף או בקום לקבל את העלווים בברכה, כאשר איש מהעלווים לא ישב מעולם על ספסלי המדרשות במרכזי־הדת הללו, וכאשר כִּתבי הפרשנות השיעית מימי־הביניים — ספרות נערצת ונלמדת במדרשות — תיארו את העלווים כ״מגזימים״? מה גם, שמסוריה הגיעו ידיעות, כי רועה חולה־נפילה ועם־הארץ, סולימאן אל־מרשיד, עורר פרץ של ציפיות משיחיות אצל עלווים רבים, שהכתירוהו כנביא. מחד גיסא, ניתן לזכות בהשפעה גוברת על־ידי הכללת כת זו במסגרת השיעה; מאידך גיסא, נתח נכבד מן הסמכות עלול להתמסמס בעקבות קליטת אנשים, שאמונתם מוטלת בספק. בנג׳ף ובקום נדרשו עיון וחקירה מדוקדקים בטרם תינתן הכרה בעלווים. אייתוללה מוחסן אל־חכים, איש הדת השיעי הבכיר בנג׳ף, הקדיש ב־1947 את תשומת־לבו לעלווים. הוא

כתב לשייח׳ חביב אל אברהים, המופתי השיעי של בקעת הלבנון, וביקשו לערוך ביקור בחבל העלווי, לעמוד על מנהגיהם ואורחותיהם של תושביו, ולשלוח דין־וחשבון לנג׳ף. שייח׳ חביב נטל את המשימה על עצמו, ערך מסע מקיף, שבמהלכו פגש שייח׳ים התומכים בתיקונים, והציע הדרכה דתית לעלווים. השליח הלבנוני הגיע למסקנה, כי יש צורך לשלוח צעירים עלווים אחדים לנג׳ף, שם יוכלו להשתלב בלימודי דת והלכה מפי גדולי השיעה וחכמיה. בשובם, ירעיפו בוגרי נג׳ף על אחיהם מן הידע הרב שספגו. אייתוללה חכים אימץ את המסקנות, ושנים־עשר תלמידים עלווים יצאו ב־1948 לנג׳ף, במימון האייתוללה.

לא חלף זמן רב, ומן השנים־עשר נותרו שלושה בלבד. בהגיעה לנג׳ף, נתקלה החבורה בעוינותם של כמה מאנשי הדת במקום, אשר הציבו תנאים לשם קבלת העלווים כמוסלמים, ואף דרשו מן הבאים לערוך טבילה מטהרת. העלווים נוכחו לדעת, שעדיין מכנים אותם, אף בפניהם, ״מגזימים״. לאחר שנים רבות יביע אייתוללה חכים את צערו על שהתרחש, באומרו: ״נראה שזו היתה תוצאת התנהגותם הגסה של כמה מ׳חובשי המצנפת׳״. אולם ב־1948 איש לא התערב במתרחש. התלמידים הצעירים, אשר הושלכו אל סביבה זרה, לא יכלו לעמוד לאורך ימים ביחס המשפיל, ורובם שבו לבתיהם.[12]

איש לא העלה על דל שפתיו הצעה, ששייח׳ים עלווים מבוגרים יישלחו לנג׳ף. במקום זאת הציע שייח׳ חביב הקמת אגודה מקומית לקידום לימודי תורת־הדת וההלכה של השיעה האימאמית. הוא סבר, שכך יוכלו השייח׳ים העלווים לקבל הנחיה נאותה במסגרת מסודרת. הצעת חביב נתקבלה, והוקמה האגודה הג׳עפרית (קרי: האימאמית), שמרכזה בלאד׳קיה, ולה סניפים בטרטוס, ג׳בלה ובניאס. נוסף להפצת תורת השיעה, עסקה האגודה בבניית מסגדים ובשתדלנות אצל שלטונות סוריה למען יכירו רשמית באסכולת השיעה האימאמית. זאת, משום שעם קבלת העצמאות הסורית הושם קץ לבתי־הדין הנפרדים של העלווים, והם נאלצו להתייצב למשפט בפני בתי־דין מוסלמיים, אשר פעלו לפי האסכולה הסונית. מאמציה של האגודה הג׳עפרית נשאו פרי ב־1952, שנה בה ניתנה ההכרה הרשמית. האסכולה האימאמית התקבלה כשוות־ערך לאסכולות משפטיות אחרות, וצוויה יכלו להתממש באמצעות בתי־הדין המוסלמיים.[13] אמנם העלווים השיגו הכרה רשמית מן השלטונות הסוריים, אך הם עדיין לא זכו להתקבל על־ידי בעלי־הסמכות השיעים בנג׳ף ובקום. למעשה, כל ממצאיו והמלצותיו של שליחו הלבנוני של האייתוללה חכים הצביעו על היות העלווים לוקים בהבנת הדת האימאמית וזקוקים להנחיה ולידע נוספים.

ב־1956 ערך שליח שיעי נוסף ביקור אצל העלווים. היה זה מוחמד רצ׳א שמס אל־דין, מלומד מנג׳ף ובן לאחת המשפחות הנכבדות ביותר בין אנשי הדת השיעים בדרום לבנון. מסעו מומן על־ידי אייתוללה מוחמד חוסיין בורוג׳רדי, הסמכות השיעית העליונה באותם ימים, שמושבו היה בקום והיתה לו מדרשה גדולה בנג׳ף. אייתוללה בורוג׳רדי דגל בפיוס פנימי באסלאם, ולכן הקדיש מאמצים רבים להשגת הבנה סונית־שיעית. הנחיית העלווים אל דרך הישר היתה אחד הנדבכים בתפיסתו, והוא היה נכון לשאת בהוצאותיה של קבוצת תלמידים עלווים שיישלחו ללמוד במדרשתו בנג׳ף. שליחו הלבנוני זכה לקבלת פנים נלהבת מידי העלווים, ומיהר לפרסם דין־וחשבון אוהד אודותיהם.[14] אולם תוכנית הבאתה

של קבוצת תלמידים לנג'ף לא מומשה. ייתכן שהזיכרון המר מן המפגש הראשון של העלווים עם נג'ף היה עדיין טרי, אך לאי־הנסיעה ב־1956 היתה, קרוב לוודאי, סיבה דוחקת יותר: בנג'ף יצא לאור, באותה שנה, ספר העוסק בעלווים. כתב אותו אחד משלושת שרידי משלחת 1948. הספר, שנכתב ברוח מצטדקת, הכיל כמה פגיעות ישירות במשנה העלווית, ובאנשי־הדת העלווים ובסמכויותיהם. המחבר כתב, שתהיה זו בורות להכחיש את בערותם של העלווים בשאלות של דת האסלאם. הוא הוקיע את "הגייסות התופחים" של שייח'י־דת עלווים, אשר לא הוכשרו לתפקידיהם אלא זכו במעמדם בירושה והתקיימו ממעשרות שנגבו ממאמינים, אשר מעולם לא שותפו בסודות הדת.[15] אם זהו מטען הרעיונות שספגו התלמידים העלווים בנג'ף, אפשר להבין את התנגדותם של השייח'ים העלווים ליציאתה של קבוצת צעירים נוספת לשם. רק ב־1966 הגיעו שלושה תלמידים עלווים למדרשתו של אייתוללה חכים בנג'ף. אחד מהם סיפר אחר־כך, שקבוצה זו לא התקבלה בעוינות עמוקה דוגמת זו שהופגנה כלפי קודמתה.[16] אולם בסוף שנות ה־60 עלו היחסים בין מפלגות הבעת' של סוריה ושל עיראק על שרטון, ואיבה גלויה קיימת בין שתי המדינות עד עצם היום הזה. נג'ף הפכה לעיר נעולה בפני תלמידים עלווים.

כמה וכמה עלווים צעירים העדיפו את קהיר על נג'ף, ופנו ללימודי דת באל־אזהר. שייח' מאל־אזהר הופיע בקרדחה ב־1956, והציע עשר מלגות לתלמידים עלווים.[17] עם הקמת קע"ם (האיחוד המצרי־סורי, 1958), גברה הנטייה של צעירים עלווים לקבל הכשרה דתית בקהיר. אין מידע מדויק על מספר התלמידים העלווים שעברו בשערי אל־אזהר מאז, אך ודאי שהוא עלה על מספר חובשי הספסלים בנג'ף. באל־אזהר היה דגש סוני מובהק, והאוניברסיטה סיפקה רק ידע בסיסי בהלכה השיעית. אבל, שלא כמדרשות נג'ף, ציידה אל־אזהר את מסיימיה בתעודות מסודרות, אשר הוכרו בסוריה, ועניין זה הפך אותה לחלופת־לימודים קוסמת.[18] כך התפלג קומץ שייח'י־הדת העלווים בעלי ההשכלה הרחבה בין נאמני קהיר לחסידי נג'ף, בין מי שלמדו על ברכי הסונה לבין האמונים על השיעה. מצב זה שרר ב־1966, השנה שבה תפסו העלווים את השלטון בסוריה.

★

תפיסת עמדות הכוח וההשפעה על־ידי קצינים עלווים חידדה את השאלה הדתית. המדיניות הכלכלית והחברתית שנקט המשטר החדש עוררה התנגדות, בעיקר בקרב בעלי־מלאכה סונים עירוניים, סוחרים זעירים ונושאי משרות דתיות. ככל שהמשטר הגדיל את הישענותו על חוגים עלוויים, הוקלה מלאכת מתנגדיו בנסיונותיהם להסיט את הדיון המדיני לפסים דתיים. מי שעשו כן טענו, שערביותו של המשטר אינה אלא כסות להצדקת העליונות הפוליטית של העלווים; שהסוציאליזם של המשטר העלווי אינו אלא דרך לחלוקה מחדש של ההון המוסלמי, תוך העדפת העדה העלווית; ושחילוניות השלטונות אינה אלא תואנה נוחה להחנקת אופוזיציה מוסלמית. המוסלמים הפונדמנטליסטים, מתנגדי המשטר, נשענו על הגדרותיהם המחמירות בשאלות האורתודוקסיה של הדת, כדי לשרטט את גבולות הקהילה הפוליטית כך שהעלווים יימצאו מחוץ להם. המצב היה רווי

אירוניה: העלווים, שמדינתם נשללה על־ידי הלאומנים הסונים, השתלטו על סוריה כולה. ערביות — בעבר אמצעי נוח לאילוץ מיעוטים להשלים עם משטר סוני — הפכה עתה למכשיר, אשר בשמו ובאמצעותו דרשו מן הסונים להשלים עם שליטתו של מיעוט. עקרון עליונותם של הסונים, אשר נוצר בעבר בעזרת הכרה בעלווים כמוסלמים, הובטח מעתה על־ידי הוקעת העלווים כלא־מאמינים.

בפברואר 1971 היה חאפז אסד לנשיאה העלווי הראשון של סוריה. האיש, בן למשפחה ענייה בקרדחה, מילא בתחילה תפקיד חשוב בניתוץ הסדר הישן, ובהמשך תפס את השלטון, לאחר שהביס יריב עלווי. עלייתו אל כס הנשיאות סימלה נקודת־מפנה — קץ העליונות הסונית. בינואר 1973 צעדה הממשלה צעד נוסף, בפרסמה טיוטת חוקה חדשה. גם למסמך זה — שכוונתו היתה להכשיר את הקרקע לשינויים הרדיקליים שהממשל ביקש להנהיג — נודעה חשיבות סמלית בעיקרה. המסר שנשאה החוקה היה מודגש ומוטעם: לא נטען בה, בניגוד לכתוב בחוקות הקדם־בעת׳יות, שקיימת דת־מדינה. חטא השמטת הדת מן הכתוב האיץ משבר, שבמהלכו פרצו מפגינים סונים מן המסגדים אל הרחובות. שביתות כלליות עצרו את מהלך החיים בחמה, חומס וחלב. אסד נרתע עקב המתרחש, והציע תיקון לחוקה, בו נאמר שעל נשיא המדינה להיות מוסלמי. המצב המשיך להידרדר גם לאחר הצעתו החדשה של נשיא סוריה, מפני שלא החוקה היתה מוקד המשבר אלא עצם שלטון העלווים. התסיסה האלימה הגיעה לקצה רק עם כניסתן של יחידות משוריינות אל הערים.[19]

ב־1973 יצאו שייח׳י־הדת העלווים בשורה של הצהרות, שתמציתן היות העלווים מוסלמים הדבקים באסלאם השיעי בכל נפשם ובכל מאודם, והיות כל האמונות האחרות שיוחסו להם המצאותיהם של מעלילים ומשטינים.[20] אולם טיעונים עלוויים אלה נזקקו לגושפנקא של גורם חיצוני. רבות השתנה מאז 1936. רשויות הדת הסוניות העליונות בסוריה התאבקו בעפר רגליו של אסד זה מכבר, ואיש לא ראה בהן גוף המסוגל להביע דעה עצמאית בנושא כלשהו. לכן, לא היה כל ערך להכרה הדתית שלהן בעלווים. האחרונים נזקקו להכרה מפי רשות שיעית מוסמכת וסמכותית, אשר תיתן תוקף לטענת העלווים בדבר היותם שיעים.

★

הפתרון בא בדמותו של האימאם מוסא צדר. ב־1973 הצליח כוהן־דת זה, בזכות סגנונו ומאמציו הפוליטיים, לעורר את השיעים בלבנון מתרדמתם. הישגו המרשים ביותר היה הקמת המועצה השיעית האסלאמית העליונה — מוסד שאושר בחוק ב־1967 והכיר בשיעים כקהילה חוקית לכל דבר. עם הקמת המועצה השיעית עלתה השאלה, האם העדה העלווית הקטנה בטריפולי ובנפת עכאר בצפון לבנון נתונה לסמכות המועצה. עלווים אלה, המונים כ־20,000 איש, היו קשורים הדוקות לעלוויי סוריה והשתייכו לאותם בתי־אב. אף־על־פי שלא הוכרו כקהילה ייחודית על־ידי החוק הלבנוני, הם טיפלו, בדרך־כלל, באופן עצמאי בענייניהם. לעלווים בצפונה של לבנון לא היו בעבר קשרים כלשהם עם השיעים בדרומה ובמזרחה של ארץ זו.

מוסא צדר היה ב־1969 ליושב־ראש המועצה השיעית, ומייד עם התמנותו לתפקיד הוא החל במאמצים להביא את עלוויי לבנון תחת חסותו. גוון בולט של אחווה כלל־אסלאמית ליווה את פרשנותו הפוליטית מאוד של צדר בנושא התנועה השיעית. אפילו בימים בהם נלחם צדר נגד הסונים בשאלת ההכרה בשיעים הלבנונים, הוא המשיך להטיף למען אחדות מוסלמית. גם ההתייחסות הלא מחמיאה של כתבי השיעה אל העלווים לא הרתיעה אותו. כן ייתכן, שהוא השתוקק להרחיב את שליטתו לעבר צפון לבנון: הכללת העלווים, מעטים ככל שיהיו, בקהל עדתו, היתה עשויה להעניק לו דריסת־רגל באזור שבו שיעים כלל לא ישבו.

אולם כדי שהעלווים בלבנון יקבלו את חסותו, היה על צדר להגיע להסכמה עם השייח'ים הדתיים בסוריה. הדו־שיח, שהחל ב־1969, התנהל בעצלתיים במשך ארבע שנים. בהודעה מטעם המועצה השיעית הוזכרו במעורפל "נסיבות היסטוריות קשות" ו"מחלוקות פנימיות",[21] אך לא היה כל קושי לתפוס מיהו הגורם המכשיל את השגת ההסכם. אנשי הדת העלווים בסוריה חששו שמא בני־דתם בלבנון יחמקו מאחיזתם, והם גם שמו לב לכך שעלווים לבנונים אחדים עדיין קיוו להשיג הכרה רשמית בקיום העדה העלווית כיישות ייחודית ונפרדת מכל האחרות. נראה, שהשייח'ים הדתיים מעולם לא העלו בדעתם שיבוא יום, בו הם יעמדו בפני אתגר מצד כוהן־דת שיעי מלבנון. הם הגדירו את עצמם שיעים לשם הבטחת עצמאותם הדתית, ולא כדי לצמצם אותה, ולכן משכו את המשא־ומתן עם מוסא צדר ונמנעו מלהגיע לידי הסכמה עִמו.

ב־1973 צצה תופעת האלימות הסונית, ונשנתה ההאשמה, שהעלווים אינם מוסלמים. ההתפרעויות זעזעו את האליטה העלווית בסוריה, וזו לחצה לשינוי גישתם של חכמי הדת לפניותיו של מוסא צדר. אם צדר יטיל את כובד משקלו בזכות הטיעון שהעלווים הם שיעים, תעורער מתקפת השִטנה של הסונים נגד המשטר. היות שאמונתם של עלוויי לבנון אינה שונה מזו של אחיהם הסורים, ניתן יהיה לפרש את צירופם הרשמי לעדת מאמיני השיעה בלבנון כהכרה בכלל העלווים. מאידך גיסא, ייתכן שמוסא צדר הבין, שהכרתו בעלווים תזכה אותו ביתרונות אותם לא חזה בעבר. משטרו של חאפז אסד נזקק בדחיפות להכשר; מוסא צדר החליט, שהשיעים בלבנון זקוקים למגן ולתומך רב־השפעה. האינטרסים של שני הצדדים עלו אפוא בקנה אחד.

האמנה נחתמה ביולי 1973 במלון בטריפולי. מוסא צדר, בתפקידו כיושב־ראש המועצה השיעית האסלאמית העליונה, מינה, בטקס רשמִי, את אחד העלווים המקומיים לתפקיד המופתי השיעי של טריפולי וצפון לבנון. מעתה היו עלוויי לבנון כפופים לסמכותו השיפוטית של ממונה מטעם המועצה השיעית. משלחת של אנשי־דת עלווים מסוריה נכחה באירוע, ומוסא צדר הצדיק בנאומו את המינוי. לדבריו, העלווים והשיעים הם שותפים לגורל, שכן שתי הקבוצות סבלו רדיפות ודיכוי. "המוסלמים המכונים עלווים הם היום אחיהם של השיעים הקרויים מתואלים בפי הזידים". ובאשר לאי־השקט הפנימי בסוריה אמר צדר: "כאשר שמענו גורמים מחוץ לסוריה ובתוכה, המבקשים להפוך את האסלאם לנחלתם, היה עלינו לפעול, להתגונן ולהתייצב מול האִיוּם". מוסא צדר הרחיק לכת בהמשך דבריו: "אנו מפנים קריאה לאחינו העלווים בתורכיה: אנו מכירים באסלאם שלכם". המופתי החדש, שייח' עלי מנצור, הצטרף לדרשה: "אנו מודיעים לכל

בעלי הדעות הקדומות נגדנו, שהננו מאמיני השיעה הג'עפרית האימאמית, שהאסכולה שלנו היא ג'עפרית, ושדתנו היא אסלאם". מוסא צדר לא החמיץ את ההזדמנות לקרוא לסיום המתיחות בין סוריה ללבנון, שנבעה מאי־הסכמה לגבי תפקיד הארגונים הפלסטיניים בלבנון.[22]

אנשי הדת העלווים בסוריה בירכו על המינוי. אולם העסקה שנחתמה נעשתה על חשבון סיעה עלווית אחרת: אותם עלווים לבנונים, אשר רצו לשמור על זהותם המתבדלת, ואשר קיוו להשיג הכרה רשמית בעדתם. הסיעה הונהגה בידי קבוצה המכונה "תנועת הנוער העלווית", וזו טענה בהצהרותיה, שאף־על־פי שהעלווים נמנים עם המאמינים בשיעה, הרי הם מהווים עדה נפרדת, וזכאים למעמד נפרד בחוק, וכי במעשי המועצה השיעית יש ניסיון להטמיע את העלווים בניגוד לרצונם.[23] המתח ברובע העלווי של טריפולי גאה ככל שהתקרב יום הטקס, ובהגיע המועד, הציבו כוחות הביטחון מחסומי דרכים בכניסות לעיר ולרובע. המתנגדים למינוי ערכו באותו ערב כינוס, שבו קראו לקהילה להחרים את המופתי החדש.[24] מתיחות רבה ליוותה את השבועות הבאים, ובאחת התקריות בין תומכי המופתי למתנגדיו הגיעו הצדדים לחילופי־אש.[25] המחלוקת הפנימית אילצה את מוסא צדר לכלכל את צעדיו בזהירות. המועצה השיעית האסלאמית העליונה יצאה בהכרזה, לפיה מינויו של המופתי לא בא כדי להטמיע את העלווים לחלוטין, אלא כדי לספק שירות, שלא ניתן להם לפני כן.[26]

העלווים הסורים זכו אמנם לברכתו של מוסא צדר, אבל גם מבלי להתייחס לקשיים שנבעו מהמתרחש בטריפולי — האם היה ערך לברכה זו? למוסא צדר היו קשרים ענפים בקום, עיר הולדתו, ובנג'ף, מקום לימודיו. לכן, מעניין כינויה של הרשות המוסמכת, אשר בשמה פעל צדר בנושא העלווי. לדבריו, יוזמתו היתה חלק מפעילותו מטעם "האקדמיה למחקרים אסלאמיים" — מוסד נספח לאל־אזהר.[27] זו היתה אחת הזירות הסוניות, שבהן הופיע מוסא צדר כממונה־מטעם־עצמו על השגת פיוס פנים־אסלאמי. בניגוד לשליחים לבנונים אחרים של השיעה אל העלווים, לא ייצג צדר איש מכוהני־הדת השיעים הבכירים בנג'ף או בקום. הוא פעל בעניין רק מכוח מִשְׂרתו הלבנונית ובתמיכתה של אקדמיה נעלמה בקהיר. קבלתם של העלווים ב־1973 היתה פוליטית ולא תיאולוגית. ודאי, שעלוויי סוריה לא התכוונו לציית לרשויות השיעיות, וצעדו של מוסא צדר לא פגע כהוא־זה בעצמאותם; הם פשוט ויתרו על הקהילה העלווית הקטנה בלבנון, כפי שאדם כופה נישואי־תועלת על בת סרבנית. מוסא צדר נָדַר נֶדר, וחאפז אסד סיפק נדוניה. ללא סיוע סורי זה, עלולה היתה תנועתו של צדר שלא לעמוד בנחשול ששטף את לבנון בשנים הבאות.[28]

★

בעקבות פרוץ מלחמת האזרחים בלבנון, התמעטה והלכה השפעתו של צדר. לאור זאת לא הסתפק עוד המשטר הסורי בברכתו, וביקש לטפח חכם־דת שיעי נוסף בעל שאיפות מרחיקות־לכת. היה זה אייתוללה חסן שיראזי, איש־דת מיליטנטי, בן למשפחה איראנית־עיראקית מכובדת של למדנים דתיים. דברי ההטפה המסיתים, שהושמעו מפיו בכרבלא ב־1969, הובילו למעצרו ולעינויו בידי כוחות הביטחון

העיראקיים. הוא נמלט או גורש ב־1970, ומצא במהרה את הדרך ללבנון, בה בילה גם פרק גלוּת קודם. בלבנון התקבץ סביבו קהל חסידים, והוא קיבל ב־1977 את אזרחות המדינה בהיתר מיוחד.[29] קשריו של שיראזי אפופים מסתורין, ונראה שהוא קיים ידידות־תועלתית עם נשיא סוריה. אסד הבחין, בוודאי, בתועלת שיוכל להפיק בעת הצורך משליפת שיראזי כקלף נגד עיראק ומוסא צדר, בעוד שיראזי הגולה נזקק עד מאוד לתומך ומגן.[30] לא ייפלא אפוא, שגם שיראזי העניק הכשר שיעי לעלווים. בהקדמה, שכתב לחוברת־פולמוס עלווית, פסק שיראזי, שאמונותיהם של העלווים תואמות את אלה של השיעים בכל היבט שהוא. שיראזי הגיע למסקנה זו בעקבות ביקוריו אצל העלווים.[31] האישור החד־משמעי, אותו העניק שיראזי, כּוֹנֵן, יחד עם ההכרה שהביע צדר, בסיס מוצק לטענות העלווים ולתביעותיהם. אולם התועלת הפוליטית הברורה, המשתמעת מצעד זה, הותירה פקפוקים באשר לטוהר האישור שניתן. ככלות הכול, שיראזי היה גולה שנזקק לתמיכה סורית. אם שיראזי התכוון להשיג השפעה בלבנון בעזרת גיבוי סורי, האם יכול היה לשלם תמורת גיבוי זה פחות ממה שצדר שילם? הברית שנוֹצרה בין הצדדים לא זכתה לעבור גלגולים רבים: ביושבו במונית בביירות, במאי 1980, נורה שיראזי למוות, ככל הנראה בידי סוכנים של עיראק.

★

אי־אפשר לדעת אם חל שינוי כלשהו בתכניה וביסודותיה של האמונה העלווית בעקבות אישורה וקבלתה על־ידי רשויות אסלאמיות מוסמכות. ייתכן שהשייח׳ים הצעירים והמשכילים יותר חדרו לנבכי תורת־הדת והפילוסופיה של השיעה, ייתכן שהזקנים יותר ויתרו על נקודות ועל פרטים מסוימים. אולם בדת השומרת על חשאיותה, מחלוקות הלכתיות אינן מוּצאות לאוויר העולם, וההד היחיד שהתגלגל מעִם חכמי־הדת הכיל הבטחה למלעיזים, שהעלווים הם אכן שיעים. שאלת המִשנָה הדתית גם אינה ניתנת להפרדה מנושא הסמכות הדתית, ובעניין הסמכות לא חל כל שינוי. עלוויי סוריה לא הכירו בכל סמכות חיצונית, ולא התחייבו כיחידים לפעול על־פי פסיקותיו של איש מן האייתוללות הגדולים. בנקודה מכרעת זו הם חלקו על שאר השיעים, וכל עוד סירבו לכפוף עצמם תחת מרותה של רשות חיצונית, לא היה סיכוי קל־שבקלים לזכות בהכרה מצִדו של איש־דת בשיעור־קומתו של אייתוללה אבו אל־קאסם אל־ח׳ואי מנג׳ף או של אייתוללה כאט׳ם שריעתמדרי מקום. יצוין, שאייתוללה שריעתמדרי התכתב עם שייח׳ אחמד כפתרו, המופתי הגדול של הסונים בסוריה ומְשרתו הנאמן של משטר אסד. שייח׳ אחמד אף ביקר בקום בקיץ רווי־המתח של 1973, אבל שריעתמדרי נצר את לשונו ולא הכיר בעלוויי סוריה כשיעים.[32]

★

עלי שריעתי, חוזה המהפכה האיראנית, הובא לקבורה ביוני 1977 בדמשק, בקרבת מקום קבורתה של זיינב, בתו של עלי. שריעתי הציע פרשנות קיצונית לתורה השיעית, ובאיראן, מולדתו, קיבץ קהל חסידים נאמן והיה נתון להטרדות

בלתי־פוסקות של הסאבאק (המשטרה החשאית בימי השאה). מעריציו, אשר ראו במותו הפתאומי בלונדון מעשה ידי אדם, אירגנו לוויה בדמשק. בחירת דמשק כאתר הקבורה לא היתה מקרית: שלטונות סוריה העניקו, לאחר 1973, סעד ומקלט לאיראנים רבים, שנמנו עם האופוזיציה הדתית לשאה. מוסא צדר, אשר ניצח על הלוויה, שיתף פעולה בגלוי עם מתנגדי השאה באיראן, ושיחק תפקיד מרכזי בעידוד הסורים ללכת בדרכו. הסורים ודאי לא יכלו להעלות בדמיונם, שחבורת המהגרים והגולים האיראנים תדיח אי־פעם את השאה. אך עלות התמיכה באנשים אלה לא היתה גבוהה, והיו לנתמכים קשרים מסוימים עם אנשי־דת שיעים בכירים. אם אי־אפשר להשיג את אישורו של אייתוללה שריעתמדרי, אולי ניתן לקבל בנג׳ף את ברכתו של אייתוללה חומייני. כבר היו דברים מעולם — חומייני הכפיף את המסורת הדתית לדרישות הפעילות המהפכנית, ובדומה למוסא צדר נזקק גם הוא לידידים בעלי השפעה. אין לדעת, כמובן, אם למאמצים להשיג הכרה שיעית היה חלק בהחלטת הסורים לתמוך באופוזיציה הדתית באיראן. ייתכן שהם התכוונו רק להטות חסד לצדר ולקרוא תיגר על השאה. אולם התמיכה הסורית היתה עקיבה ומתמדת, וב־1978, כאשר חומייני אולץ לצאת את עיראק ושערי הכניסה לכווית ננעלו בפניו, הוא שקל לבקש מקלט בסוריה בטרם בחר בפריס.

ליחסי הקִרבה בין סוריה לבין הרפובליקה האסלאמית של איראן יש, אם כן, שורשים עמוקים, שתחילתם בשיתוף־פעולה מתוך תועלת. חיזוק הקשרים בין השתיים ביסס את ההכשר הדתי של שליטי דמשק. אולם הדבר נעשה בדרכים עקיפות ופתלתלות: אנשי־דת איראנים שביקרו בסוריה דיברו בדמשק רק בשפת האסלאם הפוליטי. הם קראו לכל המוסלמים להניח ליריבויות ולמחלוקות פנימיות ולהתאחד אל מול איומי האימפריאליזם, הקולוניאליזם והציונות, והדגישו את הקורבנות הרבים של סוריה במאבקיה נגד שלוש הרעות האלה. לעומת זאת, האורחים האיראנים לא פצו פה בשאלות הנוגעות לתורת העלווים, לאמונותיהם ולטקסיהם — הידע שלהם בנושאים אלה היה רב מזה של אנשים אחרים. חקירה בבלתי־נודע — תחום האמונה והטקסים העלוויים — עלולה היתה לגרום לקרע בין שתי המדינות, ובכך איש לא רצה. אולם המהפכה באיראן הגבירה את הלחצים הפנימיים בעדה העלווית למען תיקונים בדת. מסופר, שבאוגוסט 1980 נפגש אסד בקרדחה עם מנהיגי ציבור ועם חכמי־דת עלווים, וקרא לאנשי הדת לחדש, לתקן ולחזק את הקשרים הרופפים בין העלווים לבין מרכזי השיעה בארצות אחרות. מאתיים תלמידים עלווים עמדו לצאת לקום, לשם חיזוק הקשרים, ולהתמחות בתורת־המשפט השיעית.[33] להתכנסויות בקרדחה לא ניתן פומבי, כך שקשה לוודא את נכונות הדיווח. אך מרגע שעלתה קרנה של השיעה באיראן ובלבנון, היו לשלטונות בסוריה סיבות טובות ללחוץ על השייח׳ים להתפשר ולתרום לקעקוע טיעוני הסונים כאילו העלווים הם כופרים.

אמנם אין כל עדות נוספת ליציאתם של תלמידים עלווים לאיראן, צעד שהיה בוודאי מעורר את סלידתם של השייח׳ים השמרנים בעדה. אולם בשנים האחרונות ניכרת נוכחות איראנית גוברת בדמשק. אנשי דת איראנים נטלו לידיהם את אחזקת קבר זיינב, והפכוהו למקום מפגש לעולי־רגל מאיראן ולאנשי חזבאללה מלבנון. באשר לעלווים, הרי שמאז עלייתו של אסד על כס הנשיאות עזבו רבים מהם את חבל ההר והיגרו לבירה. כיום נאמד מספר העלווים בדמשק ברבע מיליון. הזרימה

המתמדת של עלווים צעירים לכור ההיתוך של בירת סוריה חושפת את בני העדה להשפעת נציגיו של הזרם המרכזי בשיעה, וממוטטת בהדרגה את יסודות סמכותם של אנשי־הדת העלווים. כמה מן האחרונים החלו, כנראה בעידודו של הנשיא אסד, בדו־שיח עם אנשי־דת שיעים מאיראן ומלבנון. לא ידוע עד כמה התפתחו מגעים אלה או באיזו מידה הצליחו האיראנים להקים תשתית מיסיונרית בסוריה. אולם חאפז אסד ממשיך לחתור למיזוג העלווים באומה סורית מאוחדת. שומרי־החומות של האמונה העלווית עלולים להיאלץ להקריב אמיתות־נצח על מזבח שלטון בן־חלוף.

הערות

1. בנושא הכללי של עדתיות בסוריה המודרנית, ראה: Nikolaos van Dam, **The Struggle for Power in Syria: Sectarianism, Regionalism and Tribalism in Politics, 1961-1978**, Croom Helm, London, 1979; Itamar Rabinovich, "Problems of Confessionalism in Syria", in: Gustav Stein and Udo Steinbach (eds.), **The Contemporary Middle East Scene**, Leske & Budrich Opladen, 1979, pp. 128-132; Elizabeth Picard, "Y' a-t-il un problème communautaire en Syrie?", **Maghreb-Machrek**, No. 16 (Jan.-Feb.-March 1980) pp. 7-21, 87; Michel Seurat, **L'Etat de barbarie**, Editions du Seuil, Paris, 1989, pp. 84-99. על העלווים בחברה ובפוליטיקה ראה: R. Strothmann, "Die Nusairi im heutigen Syrien", **Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen**, Phil-hist Kl. Nr. 4, 1950, pp. 29-64; Moshe Maoz, "Alawi Officers in Syrian Politics, 1966-1974", in: H.Z. Schiffrin (ed.), **The Military and State in Modern Asia**, Jerusalem, 1976, pp. 277-297; Peter Gubser, "Minorities in Power: The Alawites of Syria", in: R.D. McLaurin (ed.), **The Political Role of Minority Groups in the Middle East**, Praeger, New York, 1979, pp. 17-48; Hanna Batatu, "Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling Military Group and the Causes for its Dominance", **Middle East Journal**, No. 35 (Summer 1980), pp. 331-344; Mahmud A Faksh, "The Alawi Community of Syria: A New Dominant Political Force", **Middle Eastern Studies** 20(2) (April 1984), pp. 133-153.
2. על ההתנגדות הסונית לעליונות עלווית, ראה: Hanna Batatu, "Syria's Muslim Brethren", **MERIP Reports** 9 (12) (Nov.-Dec. 1982), pp. 12-20; Umar F. Abd-Allah, **The Islamic Struggle in Syria**, Mizan Press, Berkeley, 1983; Thomas Mayer, "The Islamic Opposition in Syria, 1961-1982", **Orient** 24(4) (Dec. 1983), pp. 589-609.
3. על המאפיינים העיקריים של המשנה הדתית העלווית, ראה: Réne Dussaud, **Histoire et Religion des Nosairis**, Libraire Emile Bouillon, Paris, 1900; Louis Massignon, "Nusairi", **EI** (1st ed.), 3(2), pp. 963-967; Heinz Halm, **Die islamische Gnosis: die Extreme Schia und die Alawiten**, Zurich, 1982, pp. 284-355. פרסום מחתרתי של "האחים המוסלמים" הסורים (אל־נט'יר, 22 באוקטובר 1980) כולל קובץ של אזכורים עוינים לעלווים, אשר נעשו על־ידי שיעים.
4. על בניית מסגדים עבור העלווים בחסות ובמימון עות'מאניים, ראה: Strothmann, "Die Nusairi im heutigen Syrien", p. 51; מחמוד אל־צאלח, אל־נבא אל־יקין עין אל עלוויין, דמשק 1961, עמ' 134-137.
5. **Oriente moderno** 1(1922), p. 734; 4 (1924), pp. 258-259.
6. על הופעתם של שופטים לבנונים בחבל העלווי, ראה: Massignon, "Nusairi", p. 966; Jacques Weulersse, **Les pays des Alauites**, Tours, 1940, 1:261.
7. עלי עבד אל־עזיז אל־עלווי, אל עלוויון, טריפולי (לבנון), 1972, עמ' 43.
8. מצוטט בתוך: מוניר אל־שריף, אל עלוויון (מהדורה שנייה), דמשק, 1960, עמ' 106-108.
9. מובאות מלאות ומתורגמות ניתן למצוא בתוך: Paulo Boneschi, "Une fatwa du Grande Mufti de Jérusalem Muhammad Amin al-Husayni sur les Alawites", **Revue de l'histoire des Religions**, No. 122(2-3) (July-Aug. 1940), pp. 134-152.
10. על שייח' סולימאן, ראה: אל־ערפאן (צידון), מס' 28(6) (נובמבר 1938), עמ' 520-521, 648.
11. עם זאת, ייתכן ששייח' מוחמד אל־חוסיין נכנע לבסוף. על־פי אותו מקור עלווי, הצליח שייח' סולימאן להשיג היתר מנג'ף על היותו פוסק־הלכה (מוג'תהיד), אף־על־פי שהוא לא נכנס מעולם בשערי העיר (ראה: אל־צאלח, אל־נבא אל־יקין עין אל עלוויין, עמ' 138). מסמך כזה יכול היה להינתן רק על־פי דרישה מאת שייח' מוחמד אל־חוסיין. אין לסיפור זה אישור בשום מקור עלווי אחר.
12. על משלחת הסטודנטים הראשונה, ראה: אל־עלווי, אל עלוויון, עמ' 38-41; מוחמד רצ'א שמס אל־דין, מנע אל עלוויון פי סוריה, ביירות, 1956, עמ' 48-50; אל־ערפאן (צידון) מס' 37(3) (מארס 1950), עמ' 337-338.

13. על האגודה הג'עפרית, ראה: שמס אל־דין, עמ' 50-52; אל־עלווי, עמ' 41-42; נוסח הצווים הרשמיים המכירים באסכולה מופיע אצל אל־עלווי, עמ' 47-49.
14. על תפקידו של בורוג'רדי, ראה: שמס אל־דין, עמ' 43,19.
15. אחמד זכי תפאחה, אצל אל־עלוויון ועקידתהם, נג'ף, 1957, עמ' 5, 52-53.
16. אל־עלווי, עמ' 41.
17. שמס אל־דין, עמ' 36-37.
18. אחד מן העלווים בוגרי אל־אזהר היה שייח' יוסף אל־סרים, אשר היה לאחד משייח'י־הדת הבכירים של לאד'קיה. למרות שנטען, שיש לו אוריינטציה סונית חזקה, הוא נרצח על־ידי "האחים המוסלמים" באוגוסט 1979.
19. על משבר 1973, ראה: John J. Donohue, "La nouvelle constitution syrienne et ses détracteurs", **Travaux et jours**, No. 47 (Avril-Juin 1973), pp. 93-111; Abbas Kelidar, "Religion and State in Syria", **Asian Affairs**, No. 5(1) (Feb. 1974), pp. 16-22.
20. ראה את החלטותיהם של שייח'י־הדת העלווים והצהרות אחרות בקונטרסים שכותרתם, אל־עלוויון מן הם ומא עקידתהם. כן גם באל־חיאת, 4 באפריל 1973.
21. הצהרה מטעם המועצה השיעית האסלאמית העליונה: אל־חיאת, 6 ביולי 1973.
22. אל־חיאת, אל־נהאר, 7 ביולי 1973. כן ראה: Middle East Intelligence Survey 1(10) (Aug. 15, 1973), pp. 77-78
23. הצהרות של תנועת הנוער העלווית: אל־נהאר, 7 ביולי 1973; אל־חיאת, 20 ביולי 1973.
24. אל־נהאר, 7 ביולי 1973.
25. אל־נהאר, 18 ביולי 1973.
26. אל־נהאר, 6 ביולי 1973.
27. הצהרה מטעם המועצה השיעית האסלאמית העליונה: אל־נהאר, 6 ביולי 1973.
28. מעניין לציין, שהאישור מטעם המועצה השיעית האסלאמית העליונה חודש על־ידי שייח' מוחמד מהדי שמס אל־דין לאחר היעלמותו של מוסא צדר. לדברי שמס אל־דין, "אין כיתות דתיות בקהילה השיעית. כאשר אנו מדברים על עלווים או איסמעילים, אנו מציינים בכך מיון אזורי, היסטורי, המבוסס על נאמנות פוליטית ולא על שוני דתי. הג'עפרים או השיעים אינם ניתנים לחלוקה כלשהי, וכולם שותפים לאמונה בשנים־עשר האימאמים". **Magazine** (Beirut), Dec. 15, 1979.
29. על שיראזי, ראה: טריק אל ת'ורה (טהרן), מס' 25 (רג'ב 1402); עמ' 10-11; ראה אנקלאב (טהרן), מס' 29 (ג'מאדא 1־2; 1403), עמ' 25-29. מוזכרת בהם ראייתו את העלווים כאחים לשיעה. ברצוני להודות לד"ר אמציה ברעם, אשר הפנה אותי למקורות אלה.
30. על תפקידו של שיראזי בלבנון ועל קשריו עם סוריה, ראה: **Arabia and the Gulf**, May 16, 1977.
31. אל־עלוויון, שיעת אהל אל־בית (ללא ציון מקום וללא תאריך).
32. על הביקור, ראה: אל־האדי(קום), מס' 2(4) (אוגוסט 1973), עמ' 182-183.
33. Seurat, p. 88.